

ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ АДВОКАТІВ У НАДАННІ БЕЗОПЛАТНОЇ ВТОРИННОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: ПОЗИТИВНІ АСПЕКТИ ТА ДОЦІЛЬНІ ЗМІНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ

MANDATORY PARTICIPATION OF ATTORNEYS IN PROVIDING FREE SECONDARY LEGAL AID: POSITIVE ASPECTS AND EXPEDIENT CHANGES IN LEGISLATION

Рамазанова С.Р., студентка V курсу
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена такій нагальній, на думку автора, проблемі, як необхідність обов'язкового включення всіх адвокатів у Реєстр адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу в Україні. Право на безоплатну вторинну правову допомогу (далі – БВПД) – це конституційне право кожного громадянина, яке надається у встановлених законом випадках. Зазначена необхідність обґрунтовується тим, що наявне нині негативне втручання держави у здійснення БВПД не дає змогу адвокатській спільноті перебувати осторонь.

Крім цього, у статті наведено думки відомих адвокатів України, а також осіб, котрі безпосередньо знаходяться у системі безоплатної правової допомоги (далі – БПД). Автор вказує на певні зміни, які доцільно було б включити у законодавство задля покращення функціонування системи БВПД в Україні. Особливо важливою зміною є надання БВПД тим адвокатом, якого обирає сам клієнт. Ця можливість, на думку автора, гарантує максимальне дотримання усіх принципів адвокатської етики для клієнтів, які часто користуються послугами адвокатів чи то як представниками, чи то як захисниками, та сприятиме загалом створенню довірчих відносин між адвокатом та клієнтом. Зокрема, це принципи недопустимості конфлікту інтересів, пріоритету інтересів клієнта та конфіденційності.

Підкреслено твердження про те, що держава повинна виходити з питань якості, ефективності та оперативності призначення адвокатів. Право на вільний вибір адвоката під час надання БВПД розглядається крізь призму положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Проаналізовано поняття «безкорисливість» як якості, необхідна для адвоката у його професійній діяльності, а також у контексті праці М. Молло «Правила адвокатської професії у Франції» та українських Правил адвокатської етики (далі – ПАЕ). Підіймається питання необхідності внесення до ПАЕ положень-визначень основних етично-моральних якостей, які мають бути притаманні кожному адвокату, такі як безкорисливість, чесність, помірність тощо, які проголошуються у правилах адвокатської діяльності іноземних держав.

Ключові слова: адвокат, надання безоплатної правової допомоги, безоплатна вторинна правова допомога, принципи адвокатської етики, правила адвокатської етики.

The article is devoted to such an urgent issue, in author's opinion, as the need to include all lawyers in the Register of Lawyers, who providing free secondary legal aid in Ukraine. The right to free secondary legal aid (hereinafter – BVDP) is a constitutional right of every citizen, which is provided in cases established by law. This need is justified by the fact that the current negative state intervention in the implementation of the BVDP does not allow the legal community to stay away.

In addition, the article presents the opinions of well-known Ukrainian lawyers, as well as people who are directly in the system of free legal aid (hereinafter – BPD). The author points out certain changes that should be included in the legislation to improve the functioning of the BVDP system in Ukraine. A particularly important change is the provision of BVDP by the lawyer chosen by the client. This possibility, according to the author, ensures maximum adherence to all principles of legal ethics for clients who often use the services of lawyers, either as representatives or as defenders, and will contribute to a generally trusting relationship between the lawyer and the client. In particular, these are such principles as the principle of inadmissibility of conflict of interest, priority of client's interests and confidentiality.

The author emphasizes that the state should proceed from the issues of quality, efficiency and efficiency of appointment of lawyers. The right to free choice of lawyer in the provision of BVDP is viewed through the prism of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The concept of "selflessness" is analyzed as a quality necessary for a lawyer in his professional activity, as well as in the context of Mollo's work "Rules of the legal profession in France" and the Ukrainian Rules of Advocacy (hereinafter – PAE). The article raises the question of the need to include in the PAE provisions the definition of the basic ethical and moral qualities that must be inherent in every lawyer, such as selflessness, honesty, moderation and others, which are proclaimed in the rules of advocacy of foreign states.

Key words: lawyer, free legal aid, free secondary legal aid, principles of lawyer ethics, rules of lawyer ethics.

Якщо замислитися над питанням про те, яким повинен бути справжній адвокат, то можна зазначити безліч основоположних якостей, зокрема незалежність, принциповість, красномовність, феноменальна пам'ять, уважність до деталей, сумлінність. Проте, на мою думку, основна риса природженого адвоката – це саме безкорисливість.

2 червня 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (далі – Закон), що стало стартом розвитку системи безоплатної правової допомоги. 6 червня 2012 року Урядом утворено Координаційний центр з надання правової допомоги – першу установу системи БПД [1].

Право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати без-

оплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених законом [2].

1 січня 2013 року розпочали працювати регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, на які покладено функцію надання БВПД підозрюваним та обвинуваченим у кримінальному провадженні, затриманим, заарештованим та засудженим. 1 липня 2015 року 100 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги розпочали роботу у всіх регіонах України, завершується інституційний розвиток системи БПД створенням понад 400 бюро правової допомоги у районних центрах та малих містах з 1 вересня 2016 року [1].

Відповідно до пункту 3 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про безоплатну правову допомогу», з 1 січня 2013 року центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечили надання вторинної правової допомоги таким категоріям осіб, як особи, до яких застосовано адміністративне затримання

чи адміністративний арешт; підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід вибрано взяття під варту; особи, у справах яких, відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України, участь захисника є обов'язковою.

«Є багато форм, у яких адвокати надають правову допомогу – приватна практика, *pro bono*, співпраця з системою безоплатної правової допомоги. Ми розуміємо, що безоплатна правова допомога – це соціальний проект держави, спрямований на забезпечення рівного доступу до правосуддя всіх незахищених і малозабезпечених категорій українців. Адвокати співпрацюють із системою БПД від самого початку її створення. І це є почесною соціальною місією для багатьох представників адвокатського середовища», – зазначив голова Наглядової ради Координаційного центру з надання правової допомоги, керівник Секретаріату Національної асоціації адвокатів України Вадим Красник.

Ці слова Вадима Красника можна назвати відлунням положення, прописаного відомим французьким метром М. Молло у його Правилах адвокатської професії у Франції: «Безкорисливість, приписувана професією, вимагає, щоб адвокат задовольнявся скромним гонораром, щоб, в разі неспроможності клієнта, він вів його справу безоплатно з таким же завзяттям і старанністю, як справу найбагатшої людини» [3].

Аналізуючи вітчизняні Правила адвокатської етики зі змінами, затвердженими 3-тм з'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 року, відзначаємо, що ніяких положень, присвячених питанню важливості участі у системі БПД, або будь-якої вказівки на те, як важлива безкорисливість у професії адвоката з етичної точки зору, немає.

Взагалі, на мою думку, було б доречно прописати у ПАЕ певні положення-дефініції, які б визнали значення таких морально-етичних якостей адвоката, як чесність, безкорисливість, помірність, задля вироблення певних стандартів поведінки адвоката в Україні.

ПАЕ згадують про БПД у статтях 8, 10, 14, 15, 17, 28, 35, проте всі вони тільки регламентують застосування загальних принципів адвокатської діяльності у процесі надання безоплатної допомоги. Окремо етичним засадам надання БПД присвячена стаття 41 ПАЕ, однак це суто формальна норма, яка ніяк не відбиває специфіку взагалі надання безоплатної допомоги і, відповідно, певну особливу поведінку адвоката, необхідну під час надання такої допомоги.

Система БПД, враховуючи наявність адвокатської монополії на здійснення представництва та захисту осіб, є фактично складовою частиною системи органів адвокатури, тому участь кожного адвоката у ній, на моє переконання, є обов'язковою. Насамперед це необхідно задля недопущення свавілля держави, яка втручається у діяльність надання БПД через наявність використання бюджетних коштів.

Голова Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України Лідія Ізовітова на Всеукраїнському форумі «Україна 30. Розвиток правосуддя», який відбувся у березні 2021 року, зазначила: «Ми побачили, як адвокати БПД почали отримувати певні преференції. Наприклад, особа, яка затримується і може сама себе забезпечити адвокатом за договором, але її адвокат не потрапить до СІЗО. Йому не повідомлять ні прізвища слідчого, він буде обмежений у доступі до свого клієнта. Натомість адвоката БПД швиденько проведуть до клієнта і повідомлять про те, що він має надавати допомогу. Ми побачили, як в суді, коли адвокат БПД каже, що я відмовляюсь захищати клієнта, бо не можу за 24 години опанувати матеріали справи і опрацювати позицію. Але йому відмовляють і не задовольняють вимогу. Кажуть: сидіть і будьте, як то кажуть, статистом у цій справі. Але в процесуальних судових документах буде написано, що справа розгляда-

лася за участю захисника і людина начебто мала захист» [7]. Ця інформація вказує на наявність корупційної складової частини у системі БВПД, яка створилася за часи існування безоплатної правової допомоги в Україні. Якщо всі адвокати будуть входити до системи БВПД, то «домовитися» буде складніше, а якщо такі випадки все ж таки будуть траплятися, то прискіпiti їх можна, діючи вже зсередини цієї системи. У такий спосіб буде підтримуватися та активно захищатися принцип незалежності та свободи адвоката у здійсненні адвокатської діяльності вже всіма адвокатами, які стануть частиною зазначеної системи.

Обов'язкова участь адвоката у системі БВПД повинна мати під собою скасування конкурсу задля отримання права на таке надання допомоги, адже якщо проаналізувати етапи цього конкурсу, то можна дійти висновку, що адвокатський іспит є більш ширшим та включає всі ці питання. Адвокати з отриманням свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю автоматично повинні потрапляти у реєстр адвокатів, у якому містяться відомості про адвокатів, які можуть залучатися до надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 8. Таким чином, молоді адвокати одразу матимуть змогу отримувати доручення від Координаційного центру з надання правової допомоги та знаходити собі потенційних постійних клієнтів.

Окрім цього, взаємодія адвокатів і центрів з надання БВПД не обмежується лише виданням доручень для захисту порушених прав клієнтів. Адвокати, які нещодавно почали співпрацювати із системою БПД, отримують менторську підтримку від колег-адвокатів, які давно надають БВПД, від менеджерів з якості, які працюють у кожному регіональному та місцевому центрі, тобто система БПД ще дає можливість адвокатам підвищувати свою кваліфікацію, адже для них регулярно проводяться круглі столи, семінари, тренінги [4]. «Участь у таких заходах передусім допомагає отримати нові знання, обмінятися досвідом, спільно обговорити найактуальніші правові питання та кейси. Це ще одна сходинка до професійного зростання, це нові знайомства та можливість дізнатися ту корисну інформацію, яка знадобиться під час надання правової допомоги нашим клієнтам», – говорить директорка Регіонального центру з надання БВПД у Сумській області Олена Демченко.

Голова комітету НААУ Ярослав Зейкан у своєму інтерв'ю зазначив, що держава витрачає значні кошти, надаючи безоплатну правову допомогу також забезпеченим особам, які здатні самостійно оплатити послуги адвоката. В такому разі інші адвокати залишаються без роботи, оскільки справи розподіляються між адвокатами системи БПД [6]. Таким чином, включення усіх адвокатів до Реєстру адвокатів з надання БВПД благотворно сприятиме зайнятості усіх адвокатів.

Крім цього, варто запровадити механізм, за допомогою якого клієнт міг би під час отримання БВПД обрати того адвоката, з яким він уже співпрацював, або будь-якого іншого за своїм бажанням. Про це також говорила Лідія Ізовітова на форумі «Україна 30. Розвиток правосуддя»: «Люди мають визначити такого адвоката і держава має надати їм ті кошти, які виділені на БПД, у вигляді сертифіката, чека тощо» [7]. Нинішні положення законодавства взагалі сприяють дискримінації клієнтів за матеріальною та майновою ознакою, що є порушенням одразу комплексу статей Європейської конвенції з прав людини, а саме статей 6 та 14, тому що виходить, що особи, які мають фінансові ресурси, мають також можливість вільно обирати собі адвоката, тоді як ті, хто не має таких ресурсів, не мають

права вибору та змушені погодитися на адвоката, якого їм надасть Центр безоплатної правової допомоги.

Як зазначив в.о. директора Координаційного центру з надання правової допомоги Олександр Баранов, «адвокати є важливими партнерами системи безоплатної правової допомоги. Завдяки їм тисячі клієнтів мають можливість розв'язати свої життєві проблеми у правовий спосіб, повірити у силу закону. Адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, є суб'єктами надання БВПД. Наразі у цьому реєстрі нараховується 7 553 адвокати. У 2020 році центри з надання БВПД уклали понад 3,2 тис. контрактів з адвокатами». Варто також зазначити, що чим більше адвокатів буде входити до системи БВПД, тим більше буде конкуренція у ній, особливо за умови надання клієнтам свободи вибору адвоката. Це приведе до підняття рівня надання правової допомоги у сфері БПД, який зазвичай суспільство вважає достатньо низьким.

Окрім усього вищезазначеного, такі зміни у системі БВПД дадуть змогу максимально зберегти дотримання усіх принципів адвокатської етики для клієнтів, які часто користуються послугами адвокатів чи то як представниками, чи то як захисниками. По-перше, через те, що можна бути обрати «свого» адвоката під час отримання безоплатної допомоги, буде якнайкраще зберігатися пріоритет інтересів клієнта, тому що знайомий адвокат уже знає напевно, які цілі та інтереси його клієнт переслідує у своєму житті. По-друге, неприпустимість конфлікту інтересів буде мінімізуватися з урахуванням того, що у минулій співпраці адвоката з відповідним клієнтом такого конфлікту не було. По-третє, принцип конфіденційності буде підтриманий найбільш точно, бо клієнту не доведеться знову розповідати про себе й, можливо, про певні минулі справи новому адвокату, адже його діло, тільки вже на безоплатній основі, буде вести «старий» захисник. Найголовніше, це загалом сприятиме зміцненню створенню довірчих відносин із клієнтом. Довіра – це соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми, що відображають впевненість у порядності та доброзичливості іншої сторони, з якою довіритель перебуває в тих чи інших відносинах. Налагодження довірчих відносин між адвокатом та клієнтом – це робота перш за все адвоката. Саме він повинен продемонструвати свою налаштованість на плідну працю, спрямовану на захист та підтримання інтересів клієнта, головне, на кожному етапі бути чесним з ним. Якщо вдається досягти у стосунках з певним адвокатом повної згоди, то потім дуже складно буде перелаштуватися на співпрацю з іншим.

Окрім цього, варто підкреслити, що принцип поваги до адвокатської професії перейде на більш високий рівень, адже якщо всі адвокати приєднуються до надання БВПД, то буде подолано певний бар'єр, який, можливо, існує між адвокатами, які надають правову допомогу виключно на платній основі, та адвокатами, які поєднують практику надання безоплатної та платної допомоги.

Якщо ж звернути увагу на те, які витрати повинна понести держава на утримання системи БПД, до якої увійдуть усі адвокати України, то можна зазначити, що бюджет на забезпечення формування та функціонування системи БПД у 2019 році складає 390,5 млн. грн., а бюджет на оплату послуг та відшкодування витрат адвокатів з надання БВПД – 337, 7 млн. грн. При цьому, як зазначає Лідія Ізовітова, за результатами аналізу витрачених державних коштів на систему БПД, проведеного експертами НААУ, лише 30% йдуть на потреби людей, решта – на організаційні заходи, які не потрібні державі [7]. Звісно, вищезазначені зміни призведуть до збільшення витрат на утримання БВПД та оплату роботи адвокатів. Виходом із цієї проблеми вбачаю, наприклад, скорочення бюджетних місць у юридичних ВНЗ.

На завершення хочу зазначити, що, звичайно, будуть адвокати, які посилятимуться на те, що втрачатимуть величезну частину гонорарів у зв'язку з тим, що їхні платоспроможні клієнти відтепер будуть охоче користуватися безоплатною допомогою, коли вона буде передбачена законодавством, замість того, щоб відмовитися від неї і звернутися за захистом до свого особистого адвоката, адже тепер останній може надати правову допомогу безоплатно. У такому разі слід наголосити на тому, що БВПД передбачає, що гроші за її надання не стягуються саме з клієнта, однак адвокат все одно отримує гонорар за свою роботу, тільки від держави. Крім цього, зрозуміло, що надання БПД адвокатами не може беззастережно примушуватися. Варто передбачити можливість відмови від перебування у Реєстрі з обов'язковим зазначенням підстав такого виходу, перелік яких також має бути прописаний у законодавчих актах.

Для адвокатів, які категорично не бачать себе у ролі мецената з надання правової допомоги, М. Молло також має золоте правило: «Як б не посідав адвокат чільне місце, він не повинен відмовлятися від справ незначних, інакше його запідозрять або в користолюбстві, або в зарозумілості. Похвальним винятком з цього правила є той випадок, коли адвокат передає незначні справи більш юним побратимам, допомагаючи їм, таким чином, на початку їхньої кар'єри» [3].

Однак, з іншого боку, на моє глибоке переконання, є адвокати, які загалом готові були б надавати БВПД, проте з огляду на те, що система БПД в Україні продовжує витрачати бюджетні гроші неефективно та непрозоро, що, зрештою, має негативні наслідки як для адвокатів БВПД, які не можуть забезпечити належне надання правових послуг клієнтів і збереження адвокатської таємниці через незадовільні умови праці, що існують у деяких центрах БВПД, так і для кінцевих одержувачів правової допомоги, адвокати стикаються з етичною або професійною дилемою: діяти в найкращих інтересах своїх клієнтів і не одержати за це жодної винагороди або ж таки вибрати свою вигоду та надавати послугу на платній договірній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безоплатна правова допомога / Роз'яснення Мін'юсту. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (дата звернення: 02.04.2021).
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 51. Ст. 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 02.04.2021).
3. Молло М. Правила адвокатської професії во Франції / пер. с фр. Москва : изд. Н.П. Шубинского, 1894. 98 с.
4. *Адвокати та система БПД: співпраця заради захисту прав людей* від 18 грудня 2020 року. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/advokaty-ta-systema-bpd-spiivpratsya-zarady-zahystu-prav-lyudej> (дата звернення: 02.04.2021).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 02.04.2021).
6. Ярослав Зейкан: При створенні системи БПД у нас почала діяти паралельна адвокатура. *Закон і бізнес*. 2015. URL: https://zib.com.ua/ua/118769-golova_komitetu_naau_yaroslav_zeikan_pri_stvorenni_sistemi_b.html (дата звернення: 02.04.2021).
7. Лідія Ізовітова: Безоплатна правова допомога повинна за європейським зразком ґрунтуватися на вільному виборі адвоката. *НААУ*. 2021. URL: <https://unba.org.ua/news/6355-lidiya-izovitova-bezoplatna-pravova-dopomoga-povinna-za-evropejs-kim-zrazkom-runtuvatsiya-navil-nomu-vibori-advokata.html> (дата звернення: 02.04.2021).
8. Правила адвокатської етики / З'їзд адвокатів України ; Правила від 9 червня 2017 року (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 року). URL: <https://vkdka.org/wp-content/uploads/2017/07/PAE-2019.pdf> (дата звернення: 02.04.2021).

9. Система безоплатної правової допомоги в Україні: поточні проблеми та рекомендації щодо її переформування : Звіт НААУ. Київ, 2016. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-05-18.zvit.bpd.pdf> (дата звернення: 02.04.2021).

10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Рада Європи ; Конвенція, Міжнародний документ від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.04.2021).

11. Про затвердження Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі : Постанова Кабінету Міністрів України ; Порядок, Умови, Форма типового документа, Договір від 11 січня 2012 року № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2012-%D0%BF> (дата звернення: 02.04.2021).